
Victor Hugoren etxean Pasaian

•

J O X E A Z U R M E N D I

•

beharbada batzuek, Pasaiara etorri den Victor Hugo, bizar handiarekin imaginatzen dute: Frantziako orakulu nazional hori, gizadiaren profetaren suzko lehoi buruarekin, III. Errepublikarentzat Jainkosa Arrazoi burrunbatsu antzekoa, errepublikano gorri, kasi komunero. Hilezkortu den azken urteetako Hugoren argazkia. Victor Hugo laurogeita hiru urte rekin zendu da. Euskal Herria etorri dena, berrogei urteko gizon gordina izan da. Bidean dago hura dena izateko, baina gaztaroan legitimista edo orleanista monarkikoa izan eta gero, ozta-ozta egin du oraindik eboluzioa hasi baino gehiago postura liberal eta ezkertia metarantz. 48an bertan, Louis-Napoleonekin sinpatisatuko du eta matxinoen zanpaldiari eutsi dio.

Bestalde, Cromwellen Prefazioaz gero (1827), bera da Frantzian 1789ko iraultza literaturan egin nahi duten erromantiko gazteen zenakuluaren buruzagi. Iraultza mitikoaren ondoren, XIX. mendeko literatura frantsesa «iraultzaz» beterik dago (gero pintura egongo den bezala) Lehen Mundu Gerra arte, eta aitzinean Hugo doa banderari. Iraultza literarioa berak iraultza sozial eta politiko bezala ulertzen du, horien osagarria, Hernani-~~ren~~ bataila eta garaitiaz jarduterakoan geroago juzgatuko duenez (piska bat bere buruaren aldera, memoriak beti izaten diren eran). Iraultza literarioaz azkenbetiko ezabatua izango da Erregimen Zaharra.

► **Joxe Azurmendi** idazlea eta EHUko Filosofia irakaslea da.

Naturaren maitale mistiko bat da eta historiaren tragiko edo nostalgiko bat. Jaizkibelen mendia eta itsasoaren ikuskizun goititasunezkoa bere begiekin ikusi baino lehen, Hugoren irudimenak kantatua zuen hori *Udazkeneko orriak*-en meditazio batean («Ce qu'on entend sur la montagne»). Unamunok antzeko meditazio bat dauka, mendi eta itsasoaren kontrastearen motiboarekin, *Paz en la guerra*-ren amaieran. Unamunorena historiaren filosofia poetiko, dialektiko bat da. Itsasoa askatasuna da, mendia borroka. Hugok itsasoan naturaren harmonia eta kanta atzematen du; mendian, kontrara, gizadiaren sufrimendua eta garraisia. Natura ikusteko modu dinamikoa darakuste batzuk zein besteak.

Hau da Euskal Herrira etorri zaiguna. Bere bameko nahas-mahas guztiakin ere, askatasunaren obseditu bat, bere eredu ingelesan maneran (Shelley, Byron): «askatasuna artean, askatasuna gizartean!». Askatasuna bizitza pribatu eta sexualean, herrien bizitzan, politikan. Bizitzaren naturaltasuna beti. Hugok natura behar du bizitzeko, libre sentitzeko. 1834az gero ohitura hartu du Julietterekin Paristik norabait bidaia egiteko hilabete urtero. Hiriak ez duen bizitza natural hori bilatzen du eta horrek, ez bestek, ekarri du —Julietterekin— Pasaiara.

Ez dakit ohore bat den, baina eskertzekoa bada, Victor Hugok Euskal Herria eta Pasaia aukeratu izana bere meditazio historiko-filosofiko hauetarako herrien bizitzaz eta patuaz historian. (Chateaubriandek, 1807ko bidaian, «les charmantes montagnes de la Biscaye» xur batekin kitatzen du Gasteiz eta Baiona arteko geografia guztia). Hugo bidaiazale amorratua izan da beti, ametsetan bezala errealtatean. Britainia, Normandia eta Ipar Departamendua behin eta berriz, Altsazia eta Lorena, Burgundia eta Proventza, Frantziako eskualdeak, baina baita ere Belgika, Holanda, Luxemburgo, Alemania, Suitza ibili izan ditu, urtero-urtero, beti nota literarioak hartuz eta marrazkiak eginenez. Bidaia guztiotatik, hala ere, liburu bat idazteko proiektua bi kasutan bakarrik bururatu zaio: Renaniako eta Euskal Herriko (Pirinio aldea, hobe) kasu bietan. Rhin ibaiak —Frantzia eta Alemaniaren erdian, hainbat gerraren

zio, Erdi Europaren ardatz— Europaren iragan eta etorki-zunaren meditazio politiko-filosofikoetarako eman dio parada. Euskal Herrian, gero, meditazio globalago batean, herrien bizitzaz oro har historian eta naturan meditatuko digu, esan bezala. Hugok, beti literato gisa bai —hori ezin zuen erantzi eta Parisen utzi—, baina interes turistiko soilez bidaiatzen zuen, distraitzeko, lana ahaztu nahita. Argitalpenean pentsatuz behin —aurren berritan— zerbait idatzi badu, aldizkari baterako, editorearekin egindako hitzarmenagatik izan da («Fragment d'un Voyage aux Alpes»), eta asmoa azkenean gaizki atera zaio gainera. Rhinen ikuskizunak lotu bide du turista arduragabea, bere ideia eta ikusmin deslariatik, xede jakin batean («une volonté de voir et d'observer dans un but déterminé»), buruan liburu baterako proiektua piztuz. Horrela sortu da bere gutun eta saio konbinaketaren formula literarioa bidai libururako, Goetheren maneran nolabait. Bidaldi honetan, zer da Alemania, zer da Frantzia, zer da Europa?, galderek armintzen dute Hugo. Esan beharra dago, Rhin hagitz frantses eta napoleondar bat ediren duela, bere tesi politiko funtsezkoaren arabera: liburu hori, azken finean, Ingalaterra eta Errusia potentzia berrien begiz begi, entente franko-alemana osatzearen aldeko plaidoyer bat baita.

Frantzia eta Alemania dira esentzialki Europa. Bihotza Alemania da; burua, Frantzia. Alemania eta Frantzia dira esentzialki zibilizazioa. Alemaniak sentitu egiten du; Frantziak pentsatu. Sentimentua eta pentsamendua, hori da gizaki zibilizatu osoa («Conclusion», IX).

Rhin 1842an argitara da; 43an etorri da Hugo Euskal Herriara.

Euskal Herriko bidaian gogoeta politiko horien jarraipena suma genezake, maila unibertsalago eta filosofikoago —printzipialago— batean orain. (Gogoratu beharrik ez dago, alaba Léopoldine eta suhiaren heriotzarekin, egitasmo hau, burutzeke, bazterrean gelditu dela: gaur K. Izagirik bikain moldatu/itzulita daukaguna, proiektuaren esketx bat da). Gogora, une hartan Victor Hugok Luis-Filiperen Frantzian rol politiko inportante bat jokatzeko itxa-

ropena, eta anbizioa, zerabilela golkoan (erregeak pertsonalki aski intimitate erakutsia baitzion), eta intelektuala-
ren zereginaz politikan eta gizartean uste altu bat zuela
berak. Estatuak, ordena zuzen eta betakor baterako, go-
bernari politikoak behar ditu, eta horien alboan —aliatu
eta osagarri— gobernari intelektualak. Bera eta Luis-Filipe,
erregearen eta intelektualaren ituna, buruzagitza per fek-
tua Frantziarentzat. («¡Peuples! Écoutez le poète!/ écoutez
le rêveur sacré»). Burujope hauei erantzuten diete Hogo-
ren meditazioek, Europaren esentziari buruzkoek lehenbi-
zi eta herrien bizitzari buruz historian hurrengo.

Ez nuke esango —azkeneko momentuan erabakirik,
turismora etorri baita, etorri, baina— Euskal Herrira etort-
zera deliberatzeko arrazoietako bat ez dela izan, bidai lite-
raturarekin nahasian ariketa historiko-politikoak jarraitze-
ko aukera. Bukatu berria da Lehen Karlistada. Espainia bi-
lin-bolon dabil. Zer da Europa? gogoetari jarraituz, Hu-
gok, iraganaldian dominatu duten bi Inperio handiak,
Turkia eta Espainia, biak lurjota ikusten ditu. Inperio es-
painola, konkretuki, desintegraturik dago, eta behialako
erraldoiaren hondarrak hor dabilta gerra zibil, kolpe eta
«pronunciamiento» artean, ahal duten moduan leku bila
modernitatean. Eskema hauek Victor Hugok hona etorri
aurrekoak zituen. Hori izan da bere abiapuntua. Abiapun-
tua baino ez, zorionez. Mila aldiz edukitsuagoa eta inte-
resgarriagoa izan baita gero, Hugok probintziotan aurkitu
duen errealitatea eta filosofia; begiekin ikusi duena, egin
duen gogoeta originala batez ere, zer da Europa galdera
utzi eta, errigoroskiago, zer da Euskal Herria, zer dira he-
rriak historian, itaunetan murgilduz. (Hau «ez da Frant-
zia, ez Espainia», hauteman du Donostian; «noren artean
gaude» hemen?, jarraitzen du harrizuz Pasaian). Kasi pri-
bilegio bat guretzat, gogoeta horietarako Hugok Euskal
Herria eta Pasaia aukeratu izana. Parisko literato ospetsu
eta akademiko, jauntxo Légion d'honneur goranahi, erre-
gearen adiskidearentzat, mendietako eskualde galdu bat
besterik ez baitzen hau, segurutik, hastapenean, Juliette-
rekin «probintzian» ezkutatzeko bakarrik egokia, bere
erreumarentzat bainuak hartzera bidean zihoala. Hala ere,

Hugoren bidaia Euskal Herrira europar testuinguru literario zabalago batean agitu da eta ikusi behar da.

XVIII. mendean literaturak antzinateko edo urrunetako jendeak deskubritu bazituen, XIX.ean «probintzietan» deskubritzen dira txoko exotikoak. Urrunetako en irudikapenak, hurbilekoen ikusteak bihurtzen dira. Aldi berean, etxeko jendea eta paisaia, lehen interesik ez zutenak, hautemapen literarioak bilakatzen dira. Testu kreatzio prozesuaren jitea hartzen dizu bidaiatzeak. Mundu probintzianoa poesiaren, nobelaren, sortzen ari den kazetaritzaren jeneroliterarioak paletan nahasten dituen pintura bat da.

Ez da ebidentea, Lekunberri edo Asteasu ikusten badakigula. Ikustea arte bat da, nahiko delikatua. Mendebalean denbora asko eraman digu gure bazterrak eta jendeak ikusten ikasteak —eta batzuk oraindik ikusten ikasteko gaude. Plazer bat eta eskola bat da egunoro, Bragantza eta Bragan hasi eta beheraino, Saramagoren eskutik Portugal bisitatzea udaberri batean. Pessoa eta Saramagorekin Lisboaako auzoak ikus-irakurtzea, kafeak, erribera, eserlekuak.

Bidaiatzen, hiriak deskubritzen, maitatzen, ikasi egiten da. Zertarako irakurtzen ditugu Errusiako nobelistak, edo estudiatzen ditugu antzinateko filosofoak? Bidaiak bezala dira denboran, dio Paul Oskar Kristeller-ek, Ernazimentuko autoreen estudioa justifikatu nahi duela. Baina Kristellerrek, beste lurralde batzuetara edo beste garai batzuetara bidaiatzeak gure mentalitatea zabaltzen duela, esango balu bakarrik, topiko zahar merke bat besterik ez zuen esan izango, bidaiatzearen gorazarre gehienetan horixe egin ohi baita modu «ilustratu» sinplista ezagunean. Izan ere, ohiko gure pentsaeraren bestelako posibilitateak deskubritzeko, oso urrutira joan beharrik ez dago, ez behintzat euskaldunarentzat. Horizonteak, ametsak zabaltzen ditu ezerk ez bezala. Eta goseak, ametsak.

Jakina, beharbada norbaitek Bilbo metropoli mundial bat dela, uste du oraindik; Donostia munduan hiri ederrena, hirizahar historiko inportanteenetako bat Iruñea, Gasteiz Europako bizi kalitate hobereenekoa, eta Baiona, ez dakit, Frantziako urdaiazpiko edo xocolate jatorrenaren kuma, esate baterako. Holakoentzat bidaiatzea izan

liteke zinez —edo apika, edo seguruenik ez!— lagungarria, beren ezpentsatzeko manierak perspektiba errealistago batera ekarrarazteko, ez daitezen nonahi inoren lotsa eraginez ibili lagun guztiei. Benetan ez gara munduko zil eta eguzkiaren azpian geu lorearen lore —«il fior fiore», esaten du italianoak donarioz. «Ez gara zaldunak». Beraz, bestela ez bada, dudatzeko gauza direnek dudatzen ikasteko, bidaiatzeak izan lezake bere interesa, eta noizean behin dudatzeak euskaldunoi ez liguke kalte egingo. Descartes-ek berak aspaldi esaten zuen hori bidaiatzearen bere filosofia txikian. Problema, dudatzen ez dakitenak, dira. Baina holako horiek, abertzaleak ez dakit, euskaltzaleak bederen ezin dira izan. Zeren-ta euskaltzaleak ez dizu urruti bidaiatu beharrik izaten, berak maite duen mundutxoaren eskasa eta miseria egunoro ohartzeko eta dudatzeko, etxeko atetik atera gabe.

Berdin gerta dakioke norbaiti alderantziz, etxean kultura gehiegi berak ezagutu ez eta —beharbada oraindik gaztetxoa zelako, besterik gabe, edo bera espazio konkretu batean bakarrik bizi izan delako—, kanpora irten eta ikaragarritzko edertasun ezustekoak deskubritzea; eta, etxeko bere-bere eskasiaren ordeztan, etxea bera gutxiestea handik hara. Kanpoan, egia esan, etxean ez daukagun ondasun miresgami asko topatzen da: museoak, erlijioak, tradizio politikoak, ohitura urbanoak, jendetasunak, paisaia eta gizalegeak, beste maila eta beste ondare kultural bat. Ez gara eta ez genuke inoiz sorlekuaren gatibu izan behar. Hortaz, batzuek egiazko aberri kultural bat bezalakoa nonbait kanpoan aurkitzea, oso posible da —izan behar du—, batez ere gurea bezalako aberri kulturalki ezosatu batean. Bere garaian Goetheri jazo zitzaion holako zerbait, bere esanean, Alemania eta Italiarekin. Horregatik ez zion Goethek muzin egin bere sorterri kulturalki baldresagoari. Muzin ere norbaitek egin lezake, bere arrazoiengatik —ez dut esaten, egitea ez dagoenik; egin beharrik ez dago eta, nolana ere, horrekin «unibertsalago» inor ez da bihurtzen. Unibertsaltasuna, politikoki ez bada, kulturalki denok eta edozeinek daukagun eskaintza da, norbera aberri berriekin eta norbere aberria kanpokoekin aberaste-

ko, ezeri muzin egiteke, horixe baita betidanik bidaiatzearen arrazoietakoa bat argonauta bidezale, bilazalearentzat. Edo, bestela esan, Ulisesek itsasoak eta munduak ibiltzea bere etxerako bidea dizu.

Zertarako bisitatzen dugun benetan Florentzia, edo zer den bilatzen duguna San Marco-n, sentitzen dugun emozioa Ufizzi-etan, Eskiloren drama baten irakurketan, arras beste zerbaite da, mentalitatea zabaltzeko gimnasia bat baino. Hiri bakoitza, pentsamendu, arte obra bakoitza, paisaia bakoitza, lehen-lehenengo, bera dena da eta bera denagatik hartzen dugu aintzat, huraxe gurtzeko edo, esango nuke, ez gure «probetxurra» baterako. Batzuetan metafora platonikoak lagungarri dira eta, esan genezake, Kristellerrekin, haietako bakoitzak ideia edo esentzia espezi-fiko eta bakar bat aurkezten duela gure begien aurrean, kontenplatu eta geure baitan asimilatua izatea merezi duena —eukaristia modu batean—, beste gabe. Hor dago bera, agerpen bat; hor egon dadila, nahi dugu, bakarra, ukiezina, bera den bezalakoxea, hara eta ez beste inora guk peleginatzen behin, edo behin eta berriro, berarengana, doakotasun hutsa den askatasun eta eskerronean. Utilitate izpiritualena ere bilatzeke, ikustea hemen zaigun oparia baino soil-soil; hiri batek, pintura edo paisaia batek ikustea bat-batean bihurtzen duen miraria bizitzea alegia. Unibertsoa edo egia eternoa, zatika, mirariz mirari, baitzaigu errebelatzen, Ernazimentuko burgotarrak deskubritu duen bezala. Guri Hugok agerian jarri digun bezala geure herri eta paisaiekin, jendearekin. Saramagoren, Hugoren ikustea horregatik interesatzen zaigu: partekatzen. Haiekin ikusteko. Ikasteko ikusten. Errebelazioan sartzeko haien jarraian gu ere.

Eta, ikasle eskerron, kafe esanahigabe bat hartzera esertzeko erritual tontoa egin eginen dugu, tontoa izanda ere, Caffè Greco-n Erroman. Iragana laukiz kargaturiko horrometatik begira dugula, alkiotantxe eserita imaginatuko ditugu, hemendik pasatu ziren hainbat pintore, idazle: Angelica Kaufmann eta Goethe solasean ari dira, bakarrizketan Schopenhauer hisia gaiztoan, laguneren artean absente bezala Gogol herriminbera («Erroman nagoela baka-

rrik idatz nezake nik Errusiaz»), Stendhal bere zirriborroak nekagabe zirriboratzen; Berlioz, Wagner, Mendelssohn, Liszt, hainbat pintore izen handiko eta izen txikiko, De Chirico maiz etortzen da kafe bat hartzera, hor berehala baitu bere ateliera, gure aurretik denak hemendik pasatu diren pelegriñoak, mundua ikusten eta entzuten irakatsi digutenak. Existenzialisten Les Deux Magots eta Café de Flore-ra joaten dira Parisen esnobak (eta zein ez da esnob Parisen, lagun batzuekin, udaberri batzuetan?) —bera eserita dagoen tokian beharbada Sartre eseriko zen, beharbada Simone de Beauvoir, baina beharbada (inork ez dio hori esango) Charles Maurras, *Sous le signe de Flore* idazten. Halaxe etorriko gara Pasaiaiko Hugoren etxera pelegriño, tontoa izanda ere —bidaiariengana bidaian—, Hugori eskerrona erakustera, Euskal Herria ikusten irakatsi digulako, edo irakas diezagun beti berriro, eta haren leihotik begira, behialako badia, espazioan ja ez dagoena, Hugoren oroipenetan ikus-irakurriko dugu. Ikusten jakitea, izaten jakitea baita; edo, ikusten ikastea, izaten ikastea da. Gure memoria garen bezala, gure barruko paisaiak, hiriak, oroipenak gara. «Chaque homme porte en lui un monde composé de tout ce qu'il a vu et aimé, et où il rentre sans cesse», idatzi zuen Chateaubriandek *Voyage en Italie*-n.

Gaur bidaiatzen den bidaztiari, eskerron turistiko, egiaz kultural ez baina gehiago beharbada, edonon gogorazten zaio, Europan nola ikasi dugun ikusten, ikusiz paisaia antzaldatu egin duen hainbat literatorik eskerrak, paisaia eta literaturaren ezkontza moderno horretan, oraingo turismoa egon baino lehen. Venezian, Erroman, hotelean nahiz kafetegian edo, kalean zoazela, hormaren batean, hemendik pasa ziren Goethe, Stendhal, Keats, Shelley eta beste milaren oroipena topatuko duzu, hiriotako paisaia literatura bihurtu dutenak. Lord Byron, Schopenhauer, Thomas Mann. Sorrenton Wagner, Nietzsche, Oscar Wilde, Alexandre Dumas, Walter Scott. (Turista euskaldunak Sorrentoko Museo Correale-n —okupatzailearen gaztelania inperialean, gainera, mundu osoarentzako kulturaren maistra zen Italiako erdi-erdian— beste izkribu hau ere aurkitzen dizu bat-batean horman: «Felipe II manda a Iñigo Lopez de

Guevara, Conde de Oñate...», dorre mozturen batzuen birreraikuntza galarazteko alegia. Hemen zebilen, beraz, kondetxoa, zangopeko italiarrak behar zuen ordenan jartzen, Garibairen Filipe Handiaren Gobematore! Ischian, halaber, Torre Guevara bat dago). Positanon kontzentratu da Steinbeck. Ernst Bloch, Brecht, Walter Benjaminek halaber han bilatu dute atsedean eta inspirazio. Beti bilatzen eta inoiz berriro aurkitzen ez omen diren haurtzaroko jardinak, Amalfin kausitu dituela Quasimodok, irakurtzen da hiritxora sarrerako arkupean. Wagnerrek bere Parsifalگو Kling-soeren jardina Ravelloko Villa Rufolon ediren ei du. (Villa honetan Decamerongo istorio bat kokatu du Boccacciok; beste bat Ischiako gazteluan kokatu duela, aurkituko duzu). Bazkaldu duzuen restaurantetik irten eta, aurrez aurre, Adomoren gutun zati bat Alban Berg adiskideari horman birproduzitu: Ravello bizantino hau erdia mendebalde, erdia ekialde omen. (Judu alemanaren ametsak, deserri eternoan? Hugok Iruñea ikusi du ekialdetar samarra). Caprin, hemen bizi izan zen Gorki, dio plaka batek etxe gorritza batean. Hemen bizi izan zen Lenin exilioan. (Epigraferik ez dut ikusi, baina Neruda ere 50. aurreneko urteetan hemen egon zela exilioan, gogoratzen naiz). Curzio Malaparte faxistak bere villa gorri propioa dauka, harro eta munduaren erdeinari, itsasoaren gain haitz batean. Etxe honetan bizi izan zen *Lady Chatterley's Lover*-en autorea. Etxe honetan Verdi; hemen Donizetti, Rossini; hemen Buckhardt, Gregorovius, historialariak. Hemen Paul Klee. Halako eta halako jaun —irakurtzen duzu Napolin Gesù Nuovoren plazako jauregi baten horman—, paristarra izatetik napolitar bilakatu zen: haren jauregian E. Degas pintorea, ez dakit zer urteetan, bizi izan da. Torre Annunziatan, marmorezko plakan, hemen bazkaldu zuen Goethek, iragartzen da serio-serio, turista alemanak inpresionatzeko. Polita Erromako hau ere, oso erromatarra: «In questa casa immaginò e scrisse cose immortali Volfango Goethe» (Etxe honetan Goethek gauza hilezkoak irudikatu eta idatzi zituen).

Pasaiak bere Victor Hugoren ideia eta asmo hilezko-
ren etxea dauka. Nola bizi eman orain harlandu pisuzko
eraikin urteek sorgortu bati? Harreman zentro bat egin li-

teke. Beharbada bidai literaturen biltegi bat, Euskal Herri-
ra etorri diren idazleena bakarrik izan gabe, horiek berezi-
ki artatuko lituzkeena, mintegiak eta antolatuz. Zer ikasi
asko baitauekagu horiengandik. Esaterako, ikusten ikasi.
Marrazten eta deskribatzen ez ezik, paisaiarekin batera
meditatzen, sentitzen, bizitzen. Paisaiarekin historia bi-
rreskuratzen. Mitoa. Memoria. Hugo literatoak, interpre-
tatuz, sortu egiten du paisaia. Eta, sortu, paisaiarekin
identifikatuz, bera paisaiaren parte bilakatzeraino. Subjek-
tua, ikuslea, bere objektu bihurtzen da. Paisaia ispilu bat,
Hugo bera ispilu bat. Biak bata bestearen ispilu.

Badago pasadizo txiki bat, Hugok berak zalantza gabe
metamorfosi pertsonal horren giltza bezala testuan ipinia.
Ezaguna da nola behin, Biarritzen hondartzan promenat-
zen dabilela, haitz baten gibeletik ahots emakumezko bat
entzun omen duen *Gastibeltza* kantatzen. «Ezagutzen du-
zu kanta hau?», galdetzen dio gero neskak. *Gastibeltza*
Hugoren beraren kanta bat izaki, pentsatzen nuen, pasa-
dizo guztia txantxa literario bat besterik ezin izan zitekee-
la. Udan, bestela ezin izaten ditugun irakurketak egiteko
aro horretan, Lamartine irakurri dizut. Hara non topatzen
dudan, ustekabeen, poeta Ischiara heldu eta («Salut à l'île
d'Ischia»), bere bertsoak entzuten dizkiola honek ere nes-
ka bati kantatzen («une voix inconnue/ Qui récite au poè-
te un refrain de ses vers»). Zer, XIX. mendeko poeta zoro
frantses hauek, mundu guztiko neskek kantatuak izan
nahi al dute? Orduan nire aspaldiko Machadoz oroitu naiz
(baina Antonio zen ala Manuel? Ala besteren bat da?), be-
re bertsoak herriaren ahotan koplara anonimo bihurtuta
entzutean, beren bizileku naturalera itzuli direlako pozik.
Ia Aresti bezala.

Ez dakit zerikusirik daukan, bere Italiako bidaian Goe-
thek kontatzen du («urriak 6»), Veneziako gondolariak
ilartargitan Ariostoren eta Tassoren poemak estrofak txan-
datuz abesten entzun dituela gau osoan kanaletan.
Arrantzaleen andreek gauza bera egiten ei dute Lidoko
hondartzan ilunabarrean, gizonek itsasotik etorreran
erantzunda. Byronek informazio bera errepikatzen du.
Nietzscheren poesia batean, «zubian nengoen berriki gau

beltzaranean. Urrunetik kanta zetorren» esaten da («Fernher kam Gesang») ... Zer patu ederragorik poesiarantzat, herri xume, naturalaren kanta bilakatzea baino? Lirikaren jatorria herri primitiboetan kanta eta dantza izan da. Jende naturalak, «oraingo ustelkeriak» usteldu ez duenak, bere barnea abestu egiten du. Hala dio behintzat Petrarckak, bidai literaturan ere aitzindariak, Avignonko Gorte hiru-tuari Vauclose aldeko paraje landatarra kontrajarriz, hemen unaiek, abelgorria otsotik zaintzen, kanta batean igarotzen omen baitute gau osoa (artzaiak, aldiz, isilik —honek harritu egin ninduelako notatzen dut).

Halaxe, Hugoren testua berriro irakurri eta, ikusiko dugu, *Gastibeltza* kantatzen duen neska, lerro batzuk beherago, naturarekin identifikatua dagoela. Eta, ia segidan, natura Biarritzeko jendearekin lotzen da. Herri hau natura da, lur eta jende. (Esanahi honetan esanahitsua da, Hugoren bidai zirriborroetan, Pasaian *Gastibeltza* dela orobat, haren balkoiaren azpian lanean eta kantuan ari den marinela abesten duen kanta —gero argitalpenean alde-ra utzia, ez errepikatzeke). Victor Hugo poeta ez da subjektu bakandu bat, objektuari buruz buru, kanpotik beha, subjektu/objektu oposizio kartesiarrean: bera Biarritz, Pasaia diren natura eta jende horretan urtu egiten da, horiekin identifikatzen da; natura hori da Victor Hugoren mintzoan mintzo dena, Hugoren kanta kantatzen duena. Hugo herrien ahotsa da. Naturaren eta libertatearen ahotsa. Edo berak, hala dela, pentsatu nahi luke behintzat. Pasaia —eta Euskal Herria— asko dago, zalantza gabe; eta Pasaia horietako bat Hugoren ahotik mintzo dena da, naturak, jendeak, historiak bat egiten duten mugimenduan.

Hugo eta Euskal Herriko naturaren —Euskal Herriaren— arteko identifikatze hau, autorearen ikusmolde orokorra ren euskarria ere bada nolabait. Hugoren literatura —estiloa, adibidez, edo bere obren garabide ohikoa— kontrarioen batasunaren bilaketa dela, esan ohi da. Victor Hugo militar baten semea zen. Aita, Iraultzaren errekruta gazte, Vendéeko «chouans»-en erresistentzia zanpatzera izan zen bidalia. Han Sophie ezagutu zuen, erregetiarra, Erregimen Zaharra eta jainkozko eskubidearen aldekoa,

antierrepublikarra. Berehala ezkondu dira biak. Bost urte baino lehen apartatu egin dira. Bi mundu ikuskera dira eta bi nortasun elkargaitz. Victor Hugo, behin amarekin, bestean aitarekin, amaren maitasun beroak alde batera tirata, aitaren miresmen itsuak bestera, teinka bizian haziko da Parisen, Napolin, Madrilen. (Irakurzale euskaldunarentzat irakurgai interesgarria litzateke, arrazoi ezberdinengatik, Hugoren *Quatrevingt-Treize*). Tradizio zaharren eta mitologia berri iraultzailearen arteko atezua, eskierki XIX. mendeko literatura frantses guztian arrunta da. Baina Hugoren kasuan badu izaera partikularki pertsonal, familiar bat. Hautzarotik helduarora, oposizio horrek enplegatuko du, hori hausten, gainditzen, sintesi bat asmatzen, ahalegin alferretan beti, askadurarik idoro ezinda. (Zirtala zart egin eta azkenik, postura bat hartuta, Guerneseyko exilioan bizarra utziko du, orain den profeta haserreari dagokionez). Pasaian egon denean, teinka horretan lotuta ikusi du Euskal Herria, bera bezala; bereziki zoli eta sentibera, hain zuzen, gure lurra pasatzen ari zen momentuarentzat. Horregatik, bera ez da teinkaren axal politikoan geratu: karlistak, liberalak. Barnagoan, teinkaren arrazoi esentzialago bat sumatu du natura eta historiaren artean: Espainia izan ez eta Espainiako historiaren pean egon, Hugoren kontzeptuetan esateko.

Goetheren etxeari Erroman eman dioten itenbidea museo txiki polit bat da. Omenaldi sotil bat Goetheri, behiala Goethek Erromari eta Italiari egin omenaldia erakusteko. Eckermann-i konfesatu zionez,

Erroman bakarrik sentitu dut, gizon-emakume izatea zer den hitzaren egiazko adieran. Jasotasun hori, sentimendueen zorion hori, ez dut erdietsi inoiz gero. Erroman bizi nintzeneko aldartearekin konparatuta, benetan zoriontsu ez naiz harrezkero inoiz izan.

Goethe —hogeita hamazazpi urte— bere bizitzako krisialdi (artistiko, sentimental, profesional) konplexu baten ihesi bidaiatu da orobat Weimartik Italiara, «birjaiota» itzultzeko ia bi urte geroago, «literaturarako jaioa naizela» ustebetea eta indarberritua. Venezia, Erroma, Napoli, Sizi-

lia. Italiako hiriak bestelakoak dira. Italiarrak «beste espezie bateko» andre-gizonak. «Iparraldeko pentsakera eta ideietatik askatzearren» etorri da, etorri. Italiak berari Antzinatearen eta Ernazimentuaren goiagerpena oparitu dio. Denbora eman dio, mila ikerketa modutarako. Libertatea, harreman sexual libre eta naturalerako emakumearekin (Frau von Stein-enganako grina luzaro gortesauki erreprimetua ohondikatuz). Ezagupide eta lagun berriak. Argia, itsasoa eta forma harrigarrietako ureko bizidunak erakutsi dizkio (karramarroak, txirlak, mariskoak), Goethe biltzen eta sailkatzen saiatzen denak. Flora ezezagun askotariko aberatsa. Jakin-min zientifiko egoskorrez —koloreen bere teoria kaskagorretan bezala—, landarearen jatorrizko lehen-forma bilatuko du, beste guztiak haren aldaerak direlakoan, eta Palermon idoro duela usteko; Vesuvion ikerketa geologikoetan enpeinatuko da. Topatzen dituen kosta lau eta mendiak, lurmutur, golko, badia, haizkorri, arta eta uharrri, itsas korronte gaitz, ekaitzak, Siziliatik itzulia untzia hondatzeko zorian, «azkenean Odisea hitz bizi-bizi bat da niretzat». Ponpeia eta Herkulano orduantxe ari dira deskubritzen, Europa kultu guztia txunditurik. Paestum-en, Sizilian, tenplo grekoak bere begien aurrean zutik zeru urdinaren pean. Homero eta grekoek, eskolatik ezagun erdiezagunek, errealitate berri bat irabazi dute. Bere teoria estetikoak errotik birpentsatzen hasten da klasiko-tasunaren birdefinizio bila. Artearen eta naturaren arteko loturaren ikerketan sakondu nahi du berak. Naturaltasuna baita, ohituretan, artean, jendea harriturik atzematen duena. Winckelmann estudiatzen du. Ikusten duena marrazten, pintatzen ikasi nahi du. Erromako pintore alemanen kolonian jarri da bizitzen, Tischbein eta J.Ph. Hackert lagun eta maisu ditu... Hau dena ikas dezakezu, artoski aurkezturik, museo txikian. Bere eskuizkribuak, liburuak, beira-arasetan. Hormetan bere marrazki eta pinturak. (Literaturarako jaiogoa zela pinturarako baino, ez dago zalantzarik). Bisita ja bukatzera goazela, marrazki batek deitzen dit arreta: Cestio Piramidea ilargi betean, 1788. Albo batean, goian eskuineko angeluan, bere hilobi irudipe-nezkoa, Goethek berak eskuz marraztua, bakartasunean.

Permiti zaizkidazue bidaiatxo batzuk, hemen lagun artean, oroipen zaharretan barrena. Modernitatearen bigarren zikloa, gurea (postmodernian ez bagaude behintzat), kulturalki iraganarekin eten batez hasten da XIX. mendean, Alemania eta Ingalaterran aurrena (eten «erromantikoa» literaturan, batzuetan «erromantizismo» klasi-zista dena, Goetheren kasua), berehalaxe Frantziak segitzeko. Europa osoan dira biziki interesgarriak hastapen horiek. Euskal Herrian, politikoki, dramatikoa izan dira — gerra zibilekin— eta azkenean kalamitosa, arazoaren askadura ordez, problemaren instalazioa betiko Estatu eta gizartean ekarri baitu, gaur arte; kulturalki, aldiz, ozta-ozta nabari daitekeela ezeren hastapenik gure artean, esan beharko genuke. Beharbada nabaritzen dena, Erdi Arotze txar bat da gehiago, inolako modernizatzerik baino. Laga dezagun, ordea, momentu batez, Euskal Herria. Goethe, esan bezala, Alemania tradizioaletik ihesi etorri zen Italiara, «mundu berri» gosez. Eta, esan bezala berriro, Erromako atzeritarren kanposantu protestantean agiantzatu zion bere buruari momentu batean azkeneko atsedena hobia. Gustura sentitzen zen Erroman. Alemania nahiko «antzinatua» zen orduan. Weimar-era lagunengana itzultzea, erbestera joan behar izatea begitantzen zitzaion. Gaur, kanposantura joan eta han, estela bat bi zipres altu artean, hobiratuta aurkitzen duzuna, haren semea da. Aitaren aurretik hil da, berrogeita bat urterekin, harrokeria eta kalapita artean nonahi ibilita, azken denboran Erroman. Aitak ez du seme hilaz ezer jakin nahi. Errukiz edo konpromisoz, bereziki maite ez zuen Hiri Eternoko kolonia aleman artista eta literarioak hala ere eraiki zion hila-riak, «Goethe filius (1830)» dio soil, mendeku edo burla bat agian, bere izen propioa aipatu ere gabe. Augusto von Goethe, esaten zuen, zeritzola. Izan, bere aitaren semea besterik ez da inoiz izan. Idazle eskasa, kalamitateen historia tristeko gizontto. Bera da orain, aitak atzeritarren kanposantuan behiala amestutako bakean, bisitarion bisitak hartzen dituen, hainbat izen ilustre ren laguntasunean. Kanposantutxo txukun hau, metroko Piramide estazio ondoan, oroipen literarioz betea, bidaiarien museo edo

eskola bat bezala da, XIX. mende erromantikoa nola hasi den eztanda batekin mundu berri bila ikus/ikasteko hilibion historietan. Erromako trafikotik bi pausora, isiltasunean ordu batzuk pasatzeko ideala. Aski fededun kristaua eta aski paganoa berdenboran. Ingeles baten hilibian norbaitek whisky botila bat ipini du loreen ordeze; beterik dago, ireki gabe. Gullielmus ab Humboldt iunior, natus Jenae, gogoratzen du harrigorrizko zutarri motz biribil batek, latinez idatzia orobat. Aitak, bitartean, Euskal Herriaz notak eta notak hartzen jarraitzen zuen Hervásekin eta, Prusiako erregearen enbasadari Erroman. John Keatsen hilibian ere alferrik bilatzen duzu, han datzanaren izena. Huntz gozo batek estaltzen du lurra. Hilarri zapal zutian, lira indartsu bat erliebatua goiko partean, adar egipto-kretar batzuen antzera, azpiko lerroetan kritiko etsai gaiztoen aipamen garratza, poetaren samintasun eta heriotzaren erruduntzat (Shelley eta lagunak sinetsirik zeuden, *Quarterly Review*-ko kritikoez hil zutela Keats, ez tuberkulosiak), eta Keatsek berak heriotzako ohean hobirako nahi izan zuen testu ikaratzekoa: «Here lies One/ Whose Name was writ in Water./ Feb. 24th 1821», inon argitzeke han datzanaren izena. Keatsen oroitarri «publikoa», bere izena eta profilarren erliebearekin eta poesia bat, kanposantuko horman topatzen duzu gero, aparte, erdi ezkutuan. Historia tragiko hunkigarri bat, hau. 25 urterekin hil da. Hilobi duin hau berau, Joseph Severn lagun pintoreak oparitu dio, berearen alboan, poeta handi zeharo ezeduki gaisoari. Bere eraspenaren omenaldi pertsonala lagun eta poeta miretsiari —kritikoei desafio burgoi bat aldi berean— hitz eder platoniko hauekin erakutsi dio: «This Grave/ contains all that was mortal/ of a/ YOUNG ENGLISH POET...». Erromako eguzkiaren pean hotzikara bat sentitzen dugu. (Shelleyk *Adonais* elegia metafisikoan hustu du golkoa, Keats eta poesiaren defentsan: «The One remains, the many change and pass»). Oso posiblea iruditzen zait, Keatsen hilibiaren atonketan Shelleyk esku-hartu izatea, urte eta erdi bakarrik geroago harenean Byronen esku-hartuko duen moduan. Horrela kanposantu honetan hiru poeta erromantiko ingelesek elkar topatzen dute). Keats eta aitaren

artean, aurrean, Severnen haurtxoaren hilarri koskorra, zutik, belarretan. Piska bat harantzago, murru aureliarreko azken dorrearen oinetan, «Percy Bysshe Shelley/ Cordium/ natus...», harlauza zurian, eta hiru lerro bertso, Shakespeare. Shelley hogeita hamar urterekin Speziako golkoan ito da bere belauntzian ekaitz gau batean. Byronek, gorpua hondartzan erre eta, errautsak hona ekarri ditu. Beste historia gazte tragiko bat, hunkigarria («erromantikoa»!). «Nothing of him that doth fade...». Zer zebiltzan hauek denak —poetak, pintoreak—, sortetxea utzi eta Hegoaldeko bide guztietan zehar bidazti, beren idealen abertararen bila baino? Etxetik urrun, hemen aurkitu dute beren azkeneko atsedenaren lekua, «mundu berrira» ezin arribatuak. Bidaiariak dira atsedenean. Zipres altuak. Erroma zaharreko puskailak. Hilobiak, oroitarriak, munduen artekoak. Perretxiku-pinuen itzal mehea beroan. Belar txiki zaindua. Eta zer ikustera etortzen gara gu —bidazti, turista— bidazti iragan hauen hilobiari beha isilik egotera? Zer ikusi dute, ikusi nahi genukeena guk ere? Munduan edonongo gizon-emakumeen patuak, aristokraten, haurren, pintore eta poetenak, anonimoenak, bihoz-kideek lurlean maitekiro sehaskaratuak agur hitz zail minduekin hilarrian, meditazio bertsoekin han hemen, itxaropen opaeskain zailekin, hemen ainguratuak mendeetan denboragabeziaren urdinpean. Atzerritarak. Italiarren bat, ezkatoliko «arrotza» (Gramsci). Hilobi bakoitza historia bat. Misterio bat. Misteriora bidaiaria baten historia bat. Jaiotzeak heriotza zor duela, anaia zaharragoari entzun nion behin, gaztetxo: orduan inpresio egin zidan esaldiak. Gero grekoetan behin baino gehiago irakurri izan dudalarik, Alemanian ere jende xumeari entzun diodalarik, esaldiak beti harritzen nau. Hala da. Kanposantuan gizadi sakabanatua atzera elkartzen da, guztion patuaren arabera. Aldamenean Cestio herri tribuno erromatarraren mausoleoa gailentzen da tente, 27 metro gorako piramide zuria, Kristo aurretik lehen mendekoa. Hemen Keats, Goetheren semea, Humboldttena, jende isil apal hau, gure memorian beren iragan hiletik istantetxo bat pizten direnak...

Bidaia liteke kanposantuetara ere, azkenean beti historiara ailegatzeko. «Aitaren etxea» definitiboki galduta, etxe bila zebilen XIX. mendea —bigarren modernitatea—, besterik ez dira denak, Goethe, Lord Byron, Shelley, Keats, Humboldt, literato bidaiari handiak. Erregimen Zaharra utzi eta mundu berri bila. Goetheren etxe-museotik berehalaxe, Via Corson bertan, Shelleyk hantxe idatzi zituela *Prometheus Unbound* eta *The Cenci*, jakinarazten da hormarri batean, poeta hori askatasun borrokaren heroizat omenduz. Shelley hor bizi izan zen emaztearekin. (Ordea «Keats Shelley Memorial» erakusketa txiki bat Piazza di Spagnan bisita daiteke, eskaileraren eskuin aldeko atean. Keats bizi izan zen hor. «Keats House» txuri polita Hampsteaden dago: museotxo eta urretxindor hilezkorraren jardina. Pasaiak baluke, beraz, eredurik franko!). Shelley askatasunaren obseditu bat da, egiaz —askatasun artistikoa, askatasun sexuala: askatasun erlijiosoa, batez ere, Tirano Ahalguztidunaren aurka—, Victor Hugoren eredu. Shelleyren Prometeo deskateatu hori, Goetheren drama fragmento halaber Prometeo izenburuko (1773) eta gero poema (1774) eskandalua sortu duenaren anti-autoritate absolutuaren izpiritu berberean burutatua, egiaz Eskilo inbertitua da: Jupiterren (Jainkoaren) menpetasuna apurtu eta, gizadi eta izadi burujabeen birreraikuntza librearen —mundu berria— drama gozatsua, itxaropenez betea andre-gizonaren etorkizunaz (1819). Erabateko kontrastea nolabait bere emazte Maryren *Frankenstein, or The Modern Prometheus*ekin, 1818, zientzia modernoak ekoizten duen giza-munstroaren eleberria (Mary Shelley da Frankensteinen asmatzailea). Prometeo izango da gero Marxen, etab., XIX. mende progresista ausart guztiaren heroia. Mary Shelleyren Prometeoaz Lehen Mundu Gerraren ostean bakarrik oroitu gara. Eta nortzuk ditugu Cenci horiek? Batzuetan, ideia bati edo izen bati segitzen hasten zara zure bidaian, eta bat-batean ohartzen zara ideia edo izenak, berak segitzen dizula zeuri etenik gabe. Via dei Cenci, Lungotevere dei Cenci —Sinagoga ondotik errekan gora—, Palazzo Cenci, Palazzo Cenci Bolognetti, behin eta berriro topatzen dituzu Erroman. Pinturako Museo Nazionale Barberinira joan, eta

Beatrice Cenci, Guido Reniren portreta, Kapera Sixtinoko sibila bat ematen duela. Cenci, XVI. mendean, Erromako familia nobleenetako bat zen. Beatrice Cenci neska gazteak, anaiaren laguntzarekin, aita eran du, gizon bortxakoi bi-ziotsua, alaba dorre ilunean preso itxi eta urteetan korporal eta sexualki maltratatu duena. Gauzak doi-doi nola izan diren, ez dago garbi, bai dena oso zikin. Beatricek torturapean aitortu du bere egiletza. Clemente VIII.ak klementziarik ez du, familia dena konplize gisa heriotzara kondenatu du eta ondasun guztiak konfiskarazi. Aita Santuaren «justiziaren» benetako arrazoia konfiskazio hori zela, dio zurrumuru herritarak estreinako momentutik, eta Beatriceren sinpatiazko defentsa, askatasunaren heroi-sarena bezala (Stendhalek goratik goretsi du, jada «la sublime Beatrice» da Balzac-entzat), poema, drama, pinturaren objektu bilakatuz joan da harezkerok, Alberto Mora-viaganaino XX. mendean. Gure azken bidaietako deskubrimendu bat Caravaggioren argia da. Haren Holofemesek izuotza eragiten dizu, Juditek nola mozten dion lepoa giza-jo espantatuari gupidagabetasun distiratsu subiranoz: pintorea Beatriceren dekapitazioan ikusliar egon omen zen. Inpresio hura pintatu dizu laukian.

Victor Hugo mundu berri bila dabilen XIX. mende hori da. XIX. mendeko gure momentu historiko gurutzealak izan du beste eta bestelako komentaristatik ere. Marxek behin euskal Biltzar foralak «erabat demokratikoak» juzgatu zituen idazkitxoren batean, zuzen oroitzen banaiz. Foruzaleak entusiasmatura! Berriro —edo oraindik— Marxen iritzia gure artean asko interesatzen dela, ematen du. Egon da karlismoaren aldeze suharra bihurtu nahi izan duenik ere (testuak faltsifikatzeraino, geroagoko historiazale oharkabe batzuk sano engainatuz). Ez dago beharrik. Karlismoaren pentsamendua ez da izan Karl Marxen pentsamendua, hori seguru, eta Marx azkenean bere pentsamenduatik interesa dakiguke guri. Deskuido batean hark orriren bat oso karlismoaren alde idatzi izan balu ere (Engels-ek behintzat franko negatiboki epaitu ditu), beti izango litzateke jakingarria, zer esaten duen Marxek, hori egia da, baina galdetu beharra legoke, zer informazio eduki

duen gizonak Londresko bere langelan buru-belarri sartuta, bigarren edo hirugarren eskukoa derrigor. Zenbat balio dezakeen guretzat, beraz, haren iritzi batek zer eta karlistoari buruz. Tamala da tirabira alferrotan grinatzea. Ez du merezi. Historiak gure tesi politikoetarako (batere ez duen) balioa erlatibotuz, eta bidaiariak berdin, errazago ikasiko dugu, hiri eta paisaiak ikusten bezala, historia ere kontenplazio modu patxadako batean independente ikusten. Ez «aprobetxatu» nahi izaten. Gure argumentuen biltegitzat ez hartzen. Historia, denok badakigu, garaileek idatzi dute; gero historia hori garaituek berek sinesten dutela, tristeena hori da, badakigu. Ez daukagula, ordea, zergatik sinetsi, euskaldunok badakigu aspaldi hori ere, edo jakin beharko genuke. Liberalak hemen ez dira Izpiritu Santuak oso inspiratuak ibili. Gezur baten aurka beste antitezur bat kanonizatuz, hala ere (biba Santakruz!), deus ez genuke irabaziko. Karlistak ez baitira inspiratuagoak ibili. Victor Hugok horixe irakas diezaguke, nik uste: behin betiko baztertzen XIX. mendeko borroka apologia absurdoen forman jarraitzeko gure enpeinu anakronikoa. Iragana konpontzen ez genuke denbora eta indarrak alferrik galdu behar. Gu, nahi badugu eta ez, bai liberal eta bai karlistenak gara haurrak; edo, hobeto esan, mende haren haurrak gara, batzuen eta besteen artean haiek utzitako jarauntsi kaskarra ren oinordeko. Iragana zuzentzeko grinarik gabe, XIX. mendeko autoreetan, bidaiarietan bereziki, historia ikusten, gure arbasoak begiesten historian harat-honat, Euskal Herria ren patua hautematen alderdien gainetik, ikas genezake. Ikuste bat kreazio bat dela, ikasiko dugu horrela.

Guretzat interesik handienekoa da ikustea, nola ikusi duten Euskal Herria —jendea, natura, instituzioak— XIX. mendeko bidaiariak eta autoreak. Ez derrigor guri buruz bildu duten informazioagatik —hori ere gutxietsi gabe—, baizik XIX. mendea europarki juzgatzeko, beraiek jartzen gaituztelako XIX. mendeko perspektiba edo ikuspide zinez europarretan. (Egungo —hobe, atzoko— historialari espainolista edo abertzale apologista batzuen perspektibak ez dira interesanteegiak, ez oso emankorrak gertatzen

ari). Paregabeak dauzkagu lekukoak horretarako. Europa jaikitzen, birmoldatzen, izanberritzen ari da Iraultzaren eta napoleondar gerren puskailetatik —Koldo Izagirreraren itzulpenari zor diot, aspaldian bilatzen nuen berba egoki hau. W. von Humboldt, Vienako Kongresuan parte hartu duen prusiar politikoko eta diplomatikoa izan da, hizkuntzalari, filosofo, antropologo gailena izateaz gainera. Jaiotzen ari den Ipar Europa berri, politikoki bezala kulturalki anitzaren ordezkari legezkoa. Liberala bera. Ez du balio gutxiago, birsortzen ari den Frantzia berriko nahas-mahas guztiaren ordezkotzat, Victor Hugok, aita Lorenako aleman frantsestua («mon nom saxon»), iraultzaile eta «heroi nazionala», ama bretoaia, tradizionalista, fusilatu egingo duten konspiratzaile baten amorantea —«mon père vieux soldat, ma mère vendéenne»—, nazionalista frantses porrokatua bera, monarkiko eta errepublikano artean xirxikatua bihotza, poeta, dramaturgo, nobelista. Ez ote dira behatzaile pribilegiatuak, Euskal Herriaren behatzaile gisa aintzat har ditzagun? Eta XIX. mendeak beste bidaiari asko interesgarri ekarri du Euskal Herrira.

Mereziko luke, hortaz, mintegitxo bat edo egitea, Humboldt eta Hugoren ikuskerak konparatuz, esate baterako. Humboldt tek tradizio eta modernitatearen arteko harmonia eudugarrian ikusi du gure herria. Berak ikusi duen Euskal Herria forala da oraindik (1801). Berrogei urte geroago, tradizio eta modernitate artean hautsita ikusi du Hugok. Lehen Karlistada ondorena da (1843).¶

(Pasaiaiko Victor Hugoren etxean, 2002-11-06)